

Сулайман Рысбаев,
Кыргыз билим берүү академиясынын
лаборатория башчысы,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор

**«Адеп» окуусунун өзөктүү түшүнүктөрү жана адеп
маданиятынын багыттары**

«Адеп» сабагы мектеп практикасынан кеңири орун алып келатат. Ал негизги окуу предмет катары калыптануусу үчүн окуу планында буга чейин өз ордун ээлеген башка окуу предметтер сыяктуу бала тарбиясындагы максаты, милдети жана мазмуну так аныкталуусу башка бара-бара бардык билимдердин негиздеринин классификациясынын ичиндеги туруктуу ордун табуусу кажет. Албетте, булар менен катар анын илимий-методикалык негиздери, негизги өзөк түшүнүктөрү, билим берүү философиясындагы маани-маңызы, бала тарбиясындагы өз кошор үлүшү да эмнелер экендиги белгилүү болуусу, ал түшүнүктөр окуу процессин жүргүзүүдө, окуу китептерин жана методикалык адабияттарын даярдоодо негиз катары алынышы зарыл.

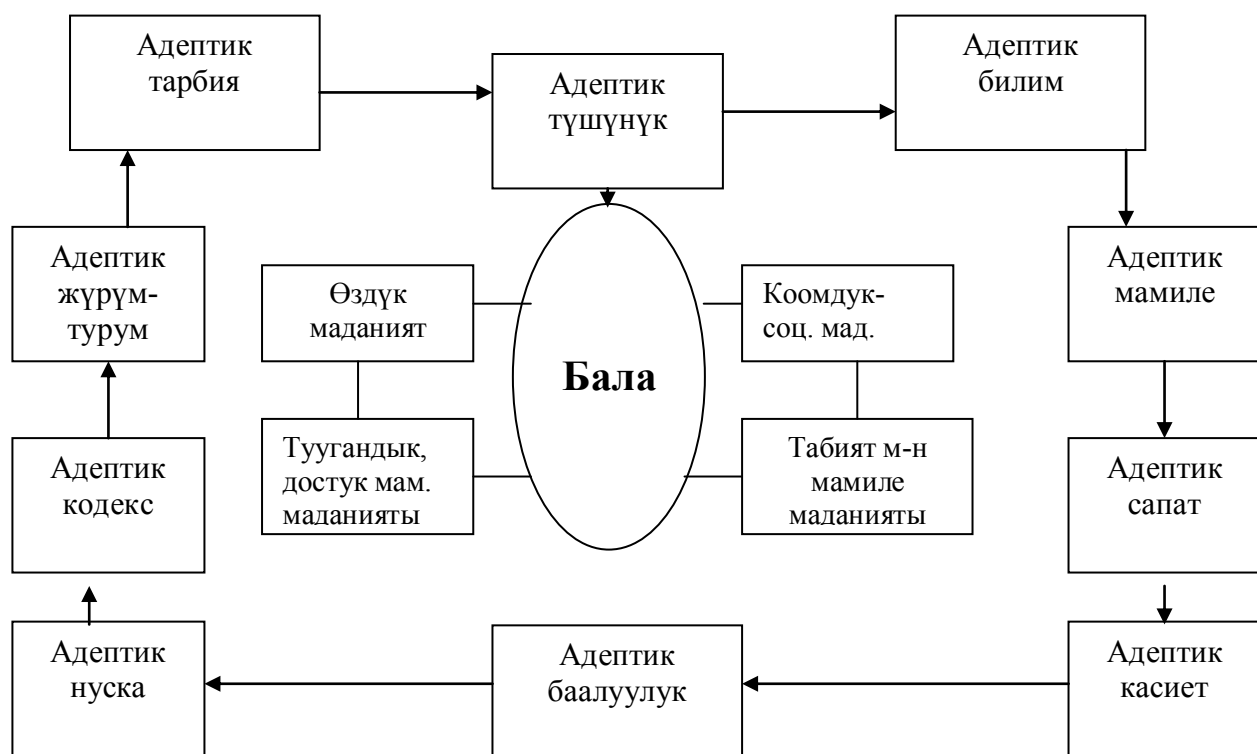
Ал түшүнүктөр мына булар болуусу керек деп ойлойбуз;

1. Окуучуларды адептик түшүнүктөр менен тааныштыруу;
2. Буларга негизденип адептик билимдерди түптөө;
3. Адептик мамилеге үйрөтүү;
4. Адептик сапаттарды бекемдөө;
5. Адептик касиеттерди өнүктүрүү;
6. Адептик баалуулуктарды, наркты тутунуу;
7. Адептик нусканы сиңирүү;
8. Адептик кодексти кабылдоо;
9. Адептик жүрүм-турумду калыптандыруу;
10. Адептик тарбия берүү.

Демек, бул өзөктүү түшүнүктөр адегендеги адептик түшүнүктөрдөн тартып, адептик-ахлактык тарбия берүүгө чейинки аткарыла турган ыраатуу иш-аракеттердин системасын айтып тургандыгын белгилейт. Ошондуктан, аны «адеп окуусу» деп түшүнүүгө боло тургандыгын айгинелейт. Анткени, анда бала тарбиясында өзүнүн бекем орду бар өз алдынчалуу философиялуу окуу экендигин көрө алабыз.

Баланын адептик тарбиясын калыптандыруу анын адеп маданиятын бекемдөө катары түшүнүлөрү белгилүү. А, баланын адеп маданияты: тактап айтканда, **баланын өздүк маданияты, туугандык, достук мамиле маданияты, коомдук-социалдык маданияты жана табият менен мамиле маданияты** аттуу төрт багытта көрүнөт.

Эми, жогорудагы кеп кылган адептик он түшүнүк менен адеп маданиятынын төрт багытын байланыштырып, чийме менен төмөндөгүчө элестетип көрөлү.

Муну, эгер, жалпы түшүнүктөрдү мүнөздөп турган системалуу структура деп түшүнсөк, анда баланын адептик маданиятынын төрт багытынын ар бир багытына ылайык адептик өзөктүү он түшүнүк менен да өз алдынча байланышта изилдеп карасак болот. Анда, анын чиймеси төмөндөгүчө болмокчу. Мисал катары, адеп маданиятынын бир багытынын чиймесин чийип көрөлү.

Демек, бул чиймеден, баланын адеп маданиятынын негизги багыты болуп саналган өздүк маданиятына байланыштуу сабакта кандай адептик түшүнүктөрдү берүү, ага ылайык кандай адептик билимдер менен куралдандыруу, кандай адептик мамиле үйрөтүү, кандай адептик касиеттерин өнүктүрүү, кандай адептик баалуулуктарды жайылтуу, кандай адептик нусканы сиңирүү, кандай адептик жүрүм-турум калыптандыруу жана ушулардын жыйынтыгында, балдарга адептик тарбия берүү деген эмне экендигин билүүгө болот.

Ошентсе да, ири алдында, баланын өздүк маданиятынын, туугандык, достук мамиле маданиятынын, коомдук-социалдык маданиятынын жана табият менен мамиле маданиятынын мүнөздүү белгилерин чечмелеп алуубуз керек деп ойлоймун.

Андай болсо, төмөнтө ошого көңүл бөлөлү.

Адептүүлүк
тазалык
абийирдүүлүк
ак ниеттүүлүк
тактык
акылдуулук
эстүүлүк
элпектик
сергектик
кеңпейилдик
бүйрөлүк
туруктуулук
убадалуулук
эрктүүлүк
жөнөкөйлүк
уяттуулук
сарамжалдуу
акылмандык

билимдүүлүк
Боорукердик
мээримдүүлүк
кечиримдүүлүк
тууганчылдык
айкөлдүк
ынтымактык
меймандостук
баамчылдык
зиректик
күйүмдүүлүк
сыйчылдык
кишичилдүүлүк
кичипейилдик
берешендиги
колуачыктыгы
жардамдашуу

сылыктык
Коомчулдук
акыйкаттуулук
кайрымдуулук
адилеттүүлүк
жоомарттык
калыстык
биримдүүлүк
чынчылдык
айкындык
мекенчилдик
улутжандык
парасаттуулук
сабырдуулук
элдүүлүк

жоопкерлик
тартиптүүлүк
нарктуулук
токтоолук
кайраттуулук
эрктүүлүк
Сарамжалдык
каниеттик
ырайымдуулук
үнөмчүлдүк
топуктуулук
нысаптуулук
эмгекчилдик
мээнеткечтик

Эмки маанилүү маселе, мына ушул адеп маданиятынын мүнөздүү белгилеринин ичинен, адептик түшүнүктөр жана адептик билимдерден тартып, адептик өзөктүү он түшүнүктөрүнүн ар биринин белгилерин алуубуз керек.

Эми, сөз учугун ошол тууралуу уланталы.

Мисалы: адептик түшүнүктөр кайсылар же болбосо, адеп сабагында балдарга төмөндөгүдөй адептик түшүнүктөр берилмечи, атап айтканда:

1. **Өздүк маданияттан:** адептүүлүк, тазалык, абийирдүүлүк ж.б.

2. **Туугандык-достук мамиле маданиятынан:** боорукердик, мээримдүүлүк, кечиримдүүлүк, туганчылдык ж.б.

3. **Коомдук-социалдык маданиятынан:** коомчулдук, акыйкаттык, кайрымдуулук ж.б.

4. **Табият менен мамиле маданиятына:** сарамжалдуулук, каниеттик ж.б.

Мугалим булар тууралуу түшүнүктөрдү берүүдө төмөндөгүдөй логикалык стуктураны карманган иш-аракеттердин аткарылышы толук мүмкүн.

Мисалы: -бул адептик түшүнүктөр эмнени билдирет? (М: адептүүлүк деген эмне?)

-алар кандай турмуштук кырдаалдарда байкалат(М: адамдын адептүүлүгү турмуштук кандай кырдаалда байкалат?)

-алар адамга эмне үчүн керек? (Мисалы: адептүүлүк адамга эмне үчүн керек?)

-адамдын турмушунда алардын мааниси канчалык?(М: адам турмушундагы адептүүлүктүн мааниси канчалык?)

-алар адамдын кандай экендигиндеги ролун таануу (М: адептүүлүктүн адамдын кандай адам экендигине баа берүүдө ролу кандай?...) ж.б.

Андай болсо, «Адептүүлүк деген эмне?» деген алгачкы темадагы бир сабактын логикалык аппараты төмөндөгүдөй болот – деп элестетели.

I. Сабактын уюштуруу бөлүгү

а) сабактын темасын негиздөө: «Адам көркү – адеп». Адеп- адамдын негизги адамгерчилик сапаттарынын негизи.

б) сабактын максатын аныктоо: адеп, ыйман, адептүүлүк жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрдү берүү;

-адептүүлүк сапаттар кандай болору тууралуу окуучулардын ой-жүгүртүүлөрүнө багыт берүү;

в) сабактын жабдылышы: элдик накыл кептер, учкул сөздөр, макал-лакап, ырлар, аңгеме жомок, сүрөттөр;

II. Сабактын багыт берүүчү бөлүгү

а) сабактагы башкы идея: Балдар адам көркү адеп болгон адептүүлүк жөнүндө түшүнүктөрүн түптөө.

б) өзөктүү сөздөрдү түшүндүрүү: адеп, ыйман, адептүүлүк, ыймандуулук

III. *Сабактын активдештирүүчү бөлүгү:*

а) сабактын жүрүшүн пландоо: (теманы түшүндүрүүнүн методдору, ыкмалары, негизги түшүнүктөр, бышыктоо үчүн жана кошумча талдоо үчүн материалдар, үйгө берилүүчү тапшырма, ж.б.)

б) сабактын мазмунун ачуу: адептүүлүк туурасындагы элдик накылдардын, ыр, аңгеме, жомоктордун мазмунун ачуу, аркылуу балдардын адептик түшүнүктөрүн түптөө. Адептүүлүктүн турмуштук маанисин ачуу.

IV. *Сабактын бышыктоочу бөлүгү:*

а) адептик түшүнүктөр чагылдырылган кырдаалдарды талдоо (М: улууга жардам берүү, кичүүгө ызаат көрсөтүү, улууга биринчи салам айтуу... ж.б.)

б) адептик түшүнүктөр чагылдырылган жаңы кырдаалдарды окуучулар менен бирге түзүү (М: класста жолдошторуна жардам берүү, мугалимине адептүү мамиле жасоо...ж.б.)

в) окуучулардын өз алдынча тема боюнча түзгөн кырдаалдарын талдоо.

V. *Сабактын жыйынтыктоочу бөлүгү:*

а) суроо-жооптор менен бышыктоо (Адеп, адептүүлүк, ыйман, ыймандуулук жөнүндөгү окуучулардын түшүнүктөрүнүн бекемделүүсү жөнүндө, окуу материалдарынын мазмунун кабыл алуусунун деңгээли боюнча суроо-жооптор)

б) жалпылап жыйынтыктоо;

в) теманын максатына жетишилгенин талдоо;

г) балдардын билимин баалоо;

д) үйгө тапшырма берүү

Сабактагы мына ушундай логикалык методикалык аппарат гана окуучулардын түшүнүктөрүн практикалык негиздөө түптөөгө жол ачат-деп ойлойбуз.

Эми, бул чакан макалада балдардын адеп маданиятынын бардык багыттарына ылайык өзөктүү түшүнүктөр деп аталган бардык материалдарды кеп кылууга мүмкүн эмес. Негизги багыттар тууралуу, урунттуу жагдайлары боюнча методикалык сунуштарды айтып өтөлү.

Жогоруда өздүк маданияттын тегерегинде адептик түшүнүктөрдү сабакта балдарга кантип жеткирүү туурасында айтылды. Эми адептик он түшүнүктүн калгандарынын мүнөздүү белгилерин бир мисалдын тегерегинде атап өтөлү (чиймени караңыз)

Баланын өздүк маданияты

**Адепти-
лік**

Адептик билим	Саламдашуу, улууга урмат көрсөтүү, кичүүгө ызат кылуу, ата-эмени бир тууганды сыйлоо...ж.б. жөнүндө элдик билимдерди өздөштүрүү
Адептик мамиле	Адептик билимдер жөнүндөгү элдик билимдерге ылайык улуу-кичүү, тааныш-бейтааныш, үйдө жана коомдук жайда адептик алгачкы мамиле жасоого үйрөтүү
Адептик сапат	Баланын жаш дүйнөсүндө элдик адеп билимдеринин негизинде адеп-ыймандык сапаттарды: абирийдүүлүк, ак ниеттүүлүк, туруктуулук, кичипейилдик, калыстык ж.б. сапаттарды бекемдөө.
Адептик касиет	Жогорудагы адептик сапаттарды баланын жандүйнөсүндө бекемдөө менен, эрктүүлүк, уяттуулук, чынчылдык, айкөлдүк, сабырдуулук, мээнеткечтик ж.б. сыяктуу түпкү касиеттерди өнүктүрүү
Адептик баалуулук	Адептик коомдук жана жздік касиеттерди јніктіріі менен, турмуштук тутка, бекем кјз караш баалуулук катары тутуу, акылмандык, нарктуулук, улутжандык, коомчулдук, эмгекчилдик сапаттар сыяктуу асыл баалуулук катары кармануу бардык жакшы касиеттерди адептик баалуулукка айландыруу
Адептик нуска	Ыймандуу бол, нарктуу бол, элдик бол, кјнчїл бол, эл уулу бол, намыстуу бол, элдик мурастарды урматта, калыс бол, сабырдуу бол, топуктуу бол, кес пейил бол, ынтымакка кел - деген сыяктуу элдик нускаларды окуу материалдарынын негизинде сисиріі
Адептик кодекс	Жогорудагы негизденип: «Уулу адамга озунуп салам айт», «Ата-энең сенин-бак таалайың, аны көзү барында сыйла», «сыйчыл бол, бирөөнү сыйласаң, сен бирөөдөн сый көрөсүн», «ырыс алды ынтымак, ынтымактуу болсоң душман алдында бекем болосуң» сыяктуу рухий кодекстерди кабылдоо
Адептик жүрүм - турум маданияты	Туура билимдин, бекем тутулган мамилелердин, сапаттардын, касиеттердин, баалуулуктардын жана адептик рухий кодекстерди өздөштүрүүнүн натыйжасында туруктуу адептик жүрүм-турум эрежелерине калыптандыруу
Адептик тарбия	Салттуу адептик чен өлчөмдөргө таянып, адептик тарбия берүү

Демек, бул чиймеден бардык адептик тарбиянын рухий негизи, таянычы адептик түшүнүктөр экендигин, анын негизинде гана балдарга адептик билим бериле тургандыгын, анын негизинде уулу-кичүүгө адептик алгачкы мамиле жасоого үйрөтүүгө болорун, ошондон улам баланын жан дүйнөсүндө адептик сапаттар түптөлөрүн, бул сапаттардын негизинде адептик адамгерчилик касиеттерди өнүктүрүү мүмкүндүгүн, ал адептик касиеттерди адептик баалуулукка айландыруу жана ал баалуулуктарды бекем карманууну, бул баалуулуктар бара-бара башкаларга айтылар адептик үлгү нуска болорун, ал нускалар элдик адептик кодекс катары бекемделерин, кодекстер сөзсүз адептик жүрүм-турум эрежелерине айланарын, мына ушундай системалуу иш- аракеттерден улам гана адеп-ахлактык тарбия жүзөгө ашырууга болорун байкадык. Албетте, алардын тууралыгы менен келечектүүлүгүн окуу жана турмуш практикасы далилдемекчи.

Эмесе, калган кепти мугалим менен окуучунун ишмердигине коёлу.

